

Uprava državne varnosti (UDV) v okraju Gornja Radgona 1945–1950

IVAN RIHTARIČ

Povzetek Vzpostavljanje nove politične ureditve po koncu druge svetovne vojne je bilo v cilju enopartijskega sistema s Komunistično partijo Jugoslavije (KPJ) kot edino in vodilno politično stranko. KPJ je imela za varovanje novega družbenega sistema represivne subjekte: UDV (Uprava državne varnosti), NM (Narodna milica), KNOJ (Korpus narodne obrambe Jugoslavije), tožilstva, sodišča in zapore. Izvedla je tudi nasilno izselitev apaških Nemcev v začetku 1946. leta ter kolonizacijo na to območje z naseljenci z drugih območij Slovenije. Nasprotnike novega režima je KPJ videla v katoliški cerkvi, velikih kmetih in ilegalnih skupinah. Prav UDV je s svojo razvejano mrežo čez 400 sodelavcev (informatorji, agenti, ožje zveze), ki so delovali javno in prikrito v okraju kot tudi v Radgonskem kotu, odkrivala in sodiščem predajala resnične in domnevne nasprotnike novega režima.

Ključne besede: • okraj Gornja Radgona • UDV • pooblaščenec • informatorji • agenti ožje zveze •

NASLOV AVTORJA: ddr. Ivan Rihtarič, Radenci, Dalmatinova 6, 9252 Radenci, Slovenija,
e-pošta: ivan.rihtaric@gmail.com.

DOI 10.18690/2386-0219.6.1-2.19-35(2020)

ISSN 2386-0219 tiskana izdaja / 2463-8005 spletna izdaja © 2017 ANALI PAZU^{HD} (Murska Sobota)

Dostopno na <http://hd.anali-pazu.si>

National Security Agency in District Gornja Radgona 1945–1950

IVAN RIHTARIČ

Abstract Establishing a new political system after the Second World War was the main purpose of the one-party system with the Communist Party of Yugoslavia (CPY) as the sole and leading political party. In order to protect the new social - political system, the CPY had repressive forces: the National Security Agency (UDV), the People's Militia (NM), the People's Defence Corps of Yugoslavia (KNOJ), prosecutor's offices, courts and prisons. At the beginning of 1946, it carried out forceful eviction of the German population in the Apače region and colonized the area with settlers from other parts of Slovenia. For the CPY, the Catholic Church, big farmers and illegal groups were opponents to the new regime. The UDV in particular, with its wide network of over 400 collaborators (informants, agents, close connections), who operated openly and covertly in the district as well as in the Radgona Corner, had the task of detecting and surrendering to the court the real and alleged opponents of the new regime.

Keywords: • District Gornja Radgona • National Security Agency • proxy • informants • agents • close connections •

CORRESPONDENCE ADDRESS: ddr. Ivan Rihtarič, Radenci, Dalmatinova 6, 9252 Radenci, Slovenia,
e-mail: ivan.rihtaric@gmail.com.

DOI 10.18690/2386-0219.6.1-2.19-35(2020)
ISSN 2386-0219 Print / 2463-8005 On-line © 2017 ANALI PAZU^{HD} (Murska Sobota)
Available at: <http://hd.anali-pazu.si>

1. Uvod

Po drugem zasedanju AVNOJ-a, 29. novembra 1943 v Jajcu, je bilo ustanovljeno Poverjenišтво za notranje zadeve, katerega pristojnosti so bile vse zadeve javne in državne varnosti. Tudi v Sloveniji se je na drugem zasedanju SNOO, februarja 1944, preimenoval v SNOS ter med drugimi odseki ustanovil tudi Odsek za notranje zadeve, ki je prav tako v svoji organizaciji zajel vse delo javne in državne varnosti. Vse to se je seveda dogajalo v vojnih razmerah v Jugoslaviji, v Sloveniji pa je bila prav Štajerska specifična v izgrajevanju nove komunistične oblasti.¹

2. Organizacijska struktura UDV

13. maja 1944 pa je bil z navodilom vrhovnega komandanta NOV in POJ² in poverjenika za narodno obrambo, maršala Josipa Broza - Tita, ustanovljen Oddelek za zaščito naroda (OZNA). 18. maja 1944 je OZNA, katero je vodil kot njeni prvi načelnik Aleksander Ranković,³ razposlala navodila vsem glavnim štabom oz. centralnim komitejem KPJ. Organizacijsko je OZNA v tistem času imela štiri odseke: prvi odsek (obveščevalni), drugi (kontraobveščevalna služba), tretji (kontraobveščevalna služba v vojski) in četrti (statistično tehnični).⁴ Določeno je bilo, da je imel vsak odsek oddelka na terenu šefa, namestnika in potrebno število pomočnikov.⁵ 15. avgusta 1944 je bil s Titovim ukazom ustanovljen KNOJ, ki je imel nalogo zavarovanja zaledja partizanskim enotam in vzdrževanje reda na osvobojenem ozemlju.⁶ OZNA je lahko po potrebi uporabila tudi enote KNOJ-a za svoje delovanje. Tako je bila v Sloveniji formirana II. divizija KNOJ.⁷

¹ AVNOJ (Antifašistično vječe narodnog oslobodjenja Jugoslavije), SNOO (Slovenski narodnoosvobodilni odbor), SNOS (Slovenski narodnoosvobodilni svet), KPJ (Komunistična partija Jugoslavije).

² NOV in POJ (Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Jugoslavije).

³ Aleksander Ranković (28. 11. 1909, Draževac – 20. 8. 1983, Dubrovnik): po ustanovitvi OZNE (13. 5. 1944) je postal njen načelnik. Bil je minister za notranje zadeve FLRJ do 1966, ko je bil politično odstranjen in izključen iz KPJ. Primerjaj: Jože Pirjevec: *Tito in tovariši*, Ljubljana, 2011.

⁴ Jože Pučnik (ur.), *Iz arhivov slovenske politične policije* (Ljubljana, 1996), str. 25–29 (v nadaljevanju: Iz arhivov) in Arhiv Republike Slovenije, Fond Zgodovina organov RSNZ in varnostno-obveščevalnih služb (1941–1951), dostopno na: www.arhiv.gov.si/zgodovina.../.

⁵ Primerjaj: Ljuba Dornik Šubelj: *Vloga OZNE za Slovenijo pri prevzemu oblasti 1944–1946*, disertacija na Oddelku za zgodovino FF Univerze v Mariboru, 2009.

⁶ KNOJ (Korpus narodne obrambe Jugoslavije).

⁷ Iz arhivov, str. 41–42; KNOJ (Korpus narodne obrambe Jugoslavije).

Vodstvo OZNE do maja 1945 sta v Sloveniji predstavljala načelnik Ivan Maček - Matija,⁸ na Štajerskem pa načelnik Matija Maležič.

Z zmago nad okupatorji v maju 1945 se je pred mlado nastajajočo državo postavila glavna naloga, kako ohraniti nastajajoči komunistični režim. To nalogo je med drugim imela prav OZNA, saj je morala skrbeti za likvidacijo ostankov okupatorskih, belogardističnih, domobranskih in drugih skupin in skrivačev, preprečiti špijonsko in intervenistično delovanje emigracije predvsem z zahodnimi obveščevalnimi službami, zavarovati pred tujo agenturo organe oblasti, državne uprave in važne gospodarske organizacije ter utreti in izpopolnjevati svojo lastno organizacijo. OZNA je predvsem s preventivnimi ukrepi zelo uspešno opravljala svoje delo. Po prihodu OZNE v Ljubljano je ta imela sedež v prostorih bivše banke Slavije. Začela je utrjevati organizacijo po vsej Sloveniji. Nastali so okrožni oddelki OZNE v Ljubljani, Mariboru, Celju, Novem mestu, Trstu in Gorici ter v sredini junija 1945 okrožna OZNA za »Vzhodnoprimorsko okrožje«, s sedežem v Ajdovščini.

OZNA se je organizacijsko kar velikokrat spreminjala. Spremembe so nastajale zaradi specifične problematike, ki je bila v raznih obdobjih (npr. bande, zavarovanje gospodarstva) ali zaradi prilagajanja novim upravnopolitičnim ureditvam v Republiki Sloveniji. Tako je npr. III. odsek OZNE obstajal od ustanovitve do maja 1945 in je ostal po tem času še v jugoslovanski vojski. Leta 1945 je OZNA formirala novi III. odsek, ki pa se je ukvarjal izključno z rekonstrukcijo in obdelavo podatkov nemške obveščevalne službe, predvsem gestapa. Konec leta 1947 pa je imel omenjeni III. odsek v svojem področju obdelavo vseh tujih obveščevalnih služb, mejo in tujski promet.

Ob koncu leta 1945 je bila OZNA organizirana takole: načelstvo (načelnik Ivan Maček - Matija), šest odsekov, personalni odsek, odsek za zveze, odsek za šifre, saniteta, centralni zapori, vodstvo šole, taborišče Begunje, štab za repatriacijo in ekonomsko-upravni odsek.

V mariborskem okrožju je OZNA imela konec leta 1945 naslednjo strukturo: načelstvo (načelnik Vladislav Majhen - Ranfl),⁹ II., IV., V. in VI. odsek, preiskovalni odsek, zapori, Maribor – mesto, Maribor – desni breg, Maribor – levi breg, Maribor – okolica in

⁸ Ivan Maček - Matija ali Angelo (28. 5. 1908, Spodnja Zadobrov – 1. 4. 1993, Ljubljana): politični delavec, leta 1930 sprejet v KPJ, v Sovjetski zvezi od 1935–1937, zaprt v Sremski Mitrovici (1938), od tu pobegnil avgusta 1941 na Fruško goro k partizanom. Marca 1944 je postal načelnik Odseka za notranje zadeve pri SNOS. Marca 1946 je postal minister za notranje zadeve v vladi LRS. Od junija 1946 do 1952 podpredsednik Vlade LRS, od leta 1961 tudi minister za gradnje, nosilec partizanske spomenice 19419 in narodni heroj, v: *Enciklopedija Slovenije 6* (Ljubljana, 1992), str. 348).

⁹ Vladimir Majhen – Ranfl (rojen leta 1912, umrl leta 1974): učitelj, častnik in obveščevalec, leta 1941 vstopil v NOV, pripadnik VOS (Varnostno-obveščevalna služba), pozneje OZNE, UDV in Sekretariata za notranje zadeve Slovenije.

pooblaščenstva v okrajih Slovenska Bistrica, Ptuj, Ljutomer, Radgona, Murska Sobota, Lendava in Prevalje.¹⁰

V okraju Radgona je bil v letu 1945 pooblaščenec OZNE Ludvik Čuček - Benjamin, njegov namestnik pooblaščenca pa Boris Mužič.¹¹ V tem letu sta v dokumentih OZNE za radgonski okraj omenjena le dva uslužbenca ali sodelavca (?), Marko (junija) in Dino (septembra). OZNA za radgonski okraj je v tem letu imela pisne zveze z OZNO za mariborsko okrožje, okrajnim načelstvom Narodne milice, sodiščem narodne časti v taborišču Strnišče in okrajnim odborom OF Radgona.¹² V letu 1946 sta bila pooblaščenca, najprej še Ludvik Čuček - Benjamin ter od aprila naprej Savo Vilhar, zastavnik po činu. Njegov namestnik je bil rezervni kapetan Boris Mužič. V radgonski OZNI so bili profesionalno zaposleni Berce, Bregar in Zgonc Cvetko.¹³ V letu 1947 je bil pooblaščenec Marjan Čuček, nato pa Janez Lavtar, njegov namestnik pa je bil Franc Šoba,¹⁴ podporočnik in pozneje poročnik. Pri OZNI sta bila zaposlena Franc Horvat in Alojz Luin.¹⁵ V letu 1948 se je UDV operativno in kadrovsko večala. S pojavom resolucije informbiroja so nastajale posebne razmere v državi in tudi za UDV. V tem letu sta bila v radgonskem okraju pooblaščenca, najprej še Janez Lavtar, poročnik in naprej kot v. d. pooblaščenca ter nato Alojz Gašper, poročnik. Na UDV je bilo zaposlenih 7 oseb: Mirko Bitenc, Mirko Car, Gizela, Franc Hrovat, Janez Luin, Marjan Podobnik in Dolfi Ribič.¹⁶

¹⁰ Iz arhivov, 97–104.

¹¹ Boris Mužič (rojen 10. 8. 1924): živi v Ljubljani, pozneje načelnik Slovenske uprave državne varnosti (npr. leta 1972).

¹² Rd 14114 ((Dino) in Rd 5894-95 (Marko), Rd 208 (OZNA za okrožje Maribor), Rd 7166-67 (OO OF Radgona), Rd 7176 (Okrajno načelstvo NM Radgona), Rd 5066 (Sodišče narodne časti v taborišču Strnišče; 9. 8. 1945).

¹³ Rd 14665 (Berce – 20. 4. 1946), Rd 14868 (Bregar – 6. 4. 1946) in Rd 6972-74 (Zgonc Cvetko – 8. 12. 1946).

¹⁴ Franc Šoba - Iztok (rojen leta 1922 na Ravnah, umrl v Nemčiji): bорец Zapadnodolenjskega odreda (1942/43), obveščevalec v 3. četi; od leta 1953 je imel veletrgovsko firmo v Nemčiji – trgovanje z vinom. Velimir Kraševac - Igor, *Zapadnodolenjski odred* (Ljubljana, 1985), str. 213, 218 in 238.

¹⁵ Rd 3076 (Janez Lavtar – 9. 2. 1947), Rd 7582 (podporočnik Franc Šoba – 12. 3. 1947), Rd 7320 (Luin Alojz – 25. 2. 1947), Rd 5470 (Hrovat Franc – 23. 9. 1947).

¹⁶ Rd 5254 (Janez Lavtar – 13. 4. 1948), Rd 13 (Franc Šoba – 7. 2. 1948), Rd 1437 (Mirko Bitenc, podporočnik – 1. 12. 1948), Rd 1143 (Jože Car – 3. 12. 1948) Rd 14477 (Gizela – leto 1948), Rd 5499-5500 (Franc Hrovat – 16. 4. 1948), Rd 5945 (Alojz Luin – 23. 1. 1948), Rd 6997 (Marjan Podobnik – 6. 1. 1948), Rd 1348 (Dolfi Ribič – 22. 6. 1948).

V letu 1949 je bil še na začetku leta šef pooblaščenstva Janez Lavtar, nato pa Franc Šoba - Iztok, kapetan. Zaposlenih je bilo 5 oseb: Jože Car, Ivo Jelen, Janez Luin, podporočnik in nato poročnik, Dolfi Ribič in Adolf Taborski.¹⁷

V letu 1950 je bil šef pooblaščenstva kapetan Alojz Gašper, njegov namestnik pa podporočnik Mirko Bitenc. Zaposleni so bili še štirje pomočniki: Jože Car, Ivo Jelen, zastavnik Marjan Podobnik in Cvetko Zgonc.¹⁸

Na začetku leta 1951 (februar) je UDV v radgonskem okraju vodil šef pooblaščenstva Franc Gašper, ki je imel ob sebi še 5 pomočnikov (Mirko Bitenc, Jože Car, Ivo Jelen, Marjan Podobnik in Cvetko Zgonc), 3 zaposlene v administraciji, šifrerja (Janez Zupančič), 2 radiotelegrafista in paznika. S tem trinajstčlanskim aparatom (7 oseb kot upravno-tehnični kader in 6 oseb kot operativni kader) je dosegla UDV višek v svojem šestletnem delovanju v okraju. Sosednje pooblaščenstvo Ljutomer je imelo v istem času le 10 zaposlenih v UDV (4 upravno-tehnične osebe in 6 operativcev).¹⁹

Naloge, ki jih je opravljalo pooblaščenstvo UDV za okraj Radgona, ki je imelo svoj sedež v stavbi nasproti cerkve v Gornji Radgoni (t. i. Breznikova vila), so bile v predstavljenem obdobju (1945–1950) naslednje: podajanje nalogov za aretacije, zasliševanja osumljencev kaznivih dejanj na sedežu UDV in prič, tudi na njihovih domovih, podajanje predlogov za izvedbo t. i. vrbovk, izpolnjevanje zapisnika (»Grupa podatkov») ob izvajanju vrbovk, Poročilo o izvršeni vrbovki, pisanje karakteristik za sodelavce (informator, agent, rezident), določitev t. i. ožjih zvez za sodelavca – informatorja, agenta ali rezidenta, izpolnitev zahtevka za t. i. preverko sodelavca, izdajanje potrdil za izdani denar in drugo gradivo sodelavcem, pisanje poročil za okrožno in republiško UDV, predlaganje izključitev sodelavcev, vodenje okrajnih zaporov na lokaciji (sedež UDV) itd.

Okrajno pooblaščenstvo je imelo predvsem pisne in redkeje ustne stike z naslednjimi organi in organizacijami v okraju, okrožju, republiki in tujini: UDV v Ljubljani (predvsem II., III., IV. in V. odsek), Okrožno pooblaščenstvo Maribor, pooblaščenstva

¹⁷ Rd 14509 (Janez Lavtar – januar 1949), Rd 5103 (Franc Šoba – 14. 2. 1949), Rd 1127 (Jože Car – 27. 12. 1949), Rd 592 (Ivo Jelen – 31. 12. 1949), Rd 5475-77 (Janez Luin – 7. 1. 1949), Rd 1158 (Dolfi Ribič – 14. 2. 1949), Rd 7536 (Adolf Taborski – 14. 6. 1949).

¹⁸ Rd 5256 (Franc Šoba – 18. 5. 1950), Rd 1497 (Mirko Bitenc – 26. 7. 1950), Rd 849 (Jože Car – 13. 1. 1960), Rd 783 (Ivo Jelen – 20. 1. 1950), Rd 13154-56 (Marjan Podobnik – 18. 3. 1950), Rd 3552-54 (Cvetko Zgonc – 1. 4. 1950).

¹⁹ Rd 1289 (Franc Gašper – 7. 1. 1951), Rd 2517 (Mirko Bitenc – 5. 1. 1951), Rd 335 (Jože Car – 2. 2. 1951), Rd 13995 (Ivo Jelen – 1. 2. 1951), Rd 1293 (Marjan Podobnik – 2. 1. 1951), Rd 1058 (Cvetko Zgonc – 8. 1. 1951).

UDV v okrajih Ljutomer, Murska Sobota, Maribor – mesto, Slovenj Gradec, Krško, Tolmin, Idrija in Novo mesto, KNOJ, KOS (Kontraobveščevalna služba) III. in IV. armade, javno tožilstvo Gornja Radgona, Okrožno sodišče Maribor, zapori Maribor, KPZ (Kazensko-poboljševalni zavod) Rajhenburg, KLO (Krajevni ljudski odbor) v okraju, OLO (Okrajni ljudski odbor) Radgona, postaje NM (Narodna milica) v okraju (Apače, Benedikt, Cerkevjak, Gornja Radgona, Negova, Radenci in Sveti Jurij ob Ščavnici) ter s tujino (Ignaz Prelog - Andraž iz Avstrije) itd.

Pooblaščenstvo je za določene akcije (akcije proti bandam) aktiviralo tudi KNOJ v Gornji Radgoni, kjer je bil sedež bataljona KNOJ.²⁰

Zelo tesne stike je imelo pooblaščenstvo s postajami NM v okraju. Dokumenti UDV omenjajo naslednje postaje NM in nekaj njihovih miličnikov in uslužbencev:

- Postaja NM Apače: Franc Tratar (16. 12. 1947) in Alojz Šturm (28. 8. 1950);²¹
- Postaja NM Benedikt : Janez Lipovšek;²²
- Postaja NM Cerkevjak (Sv. Anton v Slov. goricah): Ivan Peršak in Viktor Mihalič;²³
- Postaja NM Gornja Radgona: komandir postaje Ivan Kvas, Milan Stonič, Ivan Šantelj, Anton Peterka, komandir postaje Alojz Ličen; ²⁴
- Postaja NM Negova: komandir postaje Alojz Korošak, v. d. komandirja Radoslav Mlakar;²⁵
- Postaja NM Radenci: v. d. komandirja Franc Inamo, Ivan Marn, Blažič; ²⁶
- Postaja NM Sv. Ana: miličnik Franc Rodi.²⁷

Zaposleni na UD v Gornji Radgoni so bili tudi premeščeni oz. so napredovali, oktobra 1949, na nova delovna mesta v UDV Maribor; Boris Mužič je postal referent v referatu za masovne organizacije s činom majorja, Franc Šoba pa kot poročnik referent v III. odseku, poročnik Janez Lavtar pa je bil pooblaščenec industrijskega pooblaščenstva za železniške delavnice v Mariboru (Studenci). Lavtar je bil že pred tem, od začetka decembra 1948, zaposlen na pooblaščenstvu za promet UDV Maribor.

²⁰ Rd 12914 (30. 8. 1950).

²¹ Rd 7054-57 (Tratar – 16. 12. 1947) in Rd 7102 (Šturm – 28. 8. 1950).

²² Rd 5062 (Lipovšek – 18. 11. 1947).

²³ Rd 7064 (Peršak – 15. 11. 1947) in Rd 0000134 (27. 12. 1948).

²⁴ Rd 6941 (Kvas – 20. 7. 1948), Rd 7021 (Stonič in Šantelj – marec 1948), Rd 7131 (Peterka – 5. 8. 1949), Rd 7020 (Ličen – 1. 3. 1950).

²⁵ Rd 7160-61 (Korošak – 25. 1. 1946), Rd 13098 (Mlakar – 25. 8. 1948).

²⁶ Rd 3701 (Inamo – leto 1949) in Rd 14660 (Marn – 9. 3. 1949), Rd 12999 (Blažič – oktober 1948).

²⁷ Rd 5039 (31. 5. 1948).

V septembru 1950 je bil major Boris Mužič zaposlen v referatu za znanstvene ustanove, poročnik Alojz Luin pa je bil v letu 1951 šef pooblaščenstva ekspoziture upravnega oddelka.²⁸

Savo Vilhar, šef pooblaščenstva UDV v Gornji Radgoni (januar–september 1946), je bil zaslisan decembra 1946, zaprt januarja 1947 ter z obtožnico predan vojaškemu sodišču v Ljubljani. Obtožnica ga je bremenila nevestnega dela v službi in izdaje uradnih (tajnih) zadev nepooblašчени osebi, ženski v Radencih.²⁹

Tako organizirana UDV v okraju ter povezana z Narodno milico in KNOJ-em je organizacijsko, tehnično in kadrovsko bila sposobna obvladovati zaupane ji zadeve. Nadzorovala je vsa področja državnega, javnega, gospodarskega, kulturnega, šolskega in društvenega ter celo cerkvenega življenja. Okrajna UDV je bila organizacijsko vezana na okrožno UDV s sedežem v Mariboru in ta na republiško UDV v Ljubljani.

3. Pridobivanje sodelavcev UDV

UDV za radgonski okraj je sistematično pridobivala svoje nepoklicne sodelavce. Ti so bili po sistematizaciji razdeljeni na informatorje, agente, rezidente in ožje zveze. Informator je bila oseba, ki je poročala UDV v pisni obliki, praviloma na sedežu službe v Gornji Radgoni, kjer so bila pisana po nareku informatorja s pisalnim strojem. Agent je bil sodelavec UDV, ki ga je določila za delo na domačem ali tujem terenu. V našem obravnavanem obdobju so bili agenti UDV poslani ali so bivali v sosednji Avstriji – Radgonskem kotu. Njihova poročila so bila praviloma krajša. Ali so bila prepisana po poslanem rokopisu ali pa po nareku, iz dostopnih dokumentov, ni mogoče ugotoviti. Rezident je bil praviloma informator, ki je bil za UDV dosegljiv na domačem naslovu in je tam tudi oddajal poročila uslužbencu UDV, ki ga je imel na zvezi. Ožja zveza je bila oseba, ki je bila določena istočasno, ko je UDV pridobila novega informatorja. Praviloma je imel informator tri osebe kot ožje zveze, ki so bile iz njegovega bivalnega ali delovnega okolja. Njihova naloga je bila, da so poročale ustno informatorju, pri čemer pa niso poznale celotne verige nadaljnega poročanja do sedeža UDV v Gornji Radgoni. Načini pridobivanja sodelavcev so bili dokaj različni, vsekakor pa od UDV zelo premišljeni in taktično pogosto zelo izvirni. Bodoče sodelavce je sprejemala okrajna UDV izključno sama, ni nam znan primer, da bi se kdo ponudil prostovoljno sam.

²⁸ Arhiv RS, SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS (1918–2004), Organizacija služb SDV (1945–50).

²⁹ Rd 3059 (december 1946) in Rd 3067-69 (23. 5. 1947): v zaporu od 7. 1. 1947; Savo Vilhar (rojen 22. 12. 1919 v Ljubljani): litograf po poklicu, član KP od 1. 1942, v NOG vstopil 9. 9. 1943, v letu 1947 bil poročnik v UDV Gornja Radgona.

Iz razpoložljivih dokumentov³⁰ je razvidno, da sta obstajali dve osnovi za sprejemanje sodelavcev. Prva osnova je bilo sprejemanje na osnovi t. i. patriotizma, druga pa na osnovi t. i. »obremenjevalnega materiala«.

Sprejemanje na osnovi patriotizma je temeljilo na utemeljitvi predloga za izvedbo t. i. vrbovke, da je kandidat oseba, ki je predana režimu, da je in bo zanesljiva pri svojem delu, ki je prestala tudi uspešno t. i. »preverko» in podala ustrezni življenjepis ter prejela pozitivno karakteristiko.

Sprejemanje na osnovi obremenjevalnega materiala pa je temeljilo na negativnih elementih kandidata za bodočega sodelavca. Kandidatu je UDV predstavila njegove »grehe« in mu predlagala oz. zahtevala, da se lahko reši represalij (zapor, denarna kazen, izgon, izguba posestva oz. službe itd.), tako da sprejme brezpogojno sodelovanje z UDV. Le redki niso sprejeli tako ponujenega oz. prisiljenega sodelovanja z UDV.

Tabela 1: A) Na osnovi patriotizma registrirani sodelavci – informatorji in agenti (1945–1950) v okraju Gornja Radgona

Leto	Moški	Ženske	Skupaj
1945	5	-	5
1946	5	3	8
1947	6	4	10
1948	22	2	24
1949	11	5	16
1950	24	5	29
Skupaj	73	19	92

Rezultati pokažejo, da je bilo število na tak način pridobljenih informatorjev relativno nizko in da so prevladovali moški, glede na ženske, v razmerju 1 : 4.

Število sodelavcev je počasi naraščalo od leta 1945 (5 sodelavcev) ter se skoraj podvojilo v letu 1948, nekoliko upadlo v naslednjem letu ter se zopet povzpelo v letu 1950 (29 novih sodelavcev). Tako je bilo ob koncu leta 1950 že skupaj 92 sodelavcev (73 moških oz. 79 % in 19 žensk oz. 21 %), ki so bili registrirani na osnovi patriotizma.

³⁰ Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931, MF Rd 001 do Rd 008.

Tabela 2: B) Na osnovi obremenilnega materiala registrirani sodelavci – informatorji in agenti (1945–1950) v okraju Gornja Radgona

Leto	Moški	Ženske	Skupaj
1945	1	2	3
1946	1	-	1
1947	4	1	5
1948	7	3	10
1949	12	4	16
1950	12	5	17
Skupaj	37	15	52

Tudi pri tem načinu pridobivanja sodelavcev so številke relativno nizke, moških je bilo pridobljenih dvakrat več kot žensk.

Število sodelavcev, ki so bili registrirani na osnovi obremenilnih materialov, je bilo v prvih dveh letih skromno. Počasi je naraščalo v naslednjih dveh letih in na koncu doseglo višek s 17 novimi registriranimi sodelavci. Ob koncu leta 1950 je bilo skupaj že 52 sodelavcev (37 moških oz. 71 % in 15 žensk oz. 29 %), ki so bili registrirani na osnovi obremenilnega materiala.

Med sodelavci UDV, ki so bili sprejeti na osnovi obremenilnih materialov, lahko ločimo osem skupin: 1. ilegalni prehod čez mejo, 2. banditizem, 3. kraja, 4. klevetanje režima, 5. sodelovanje z okupatorjem med vojno, 6. prestajanje zaporne kazni, 7. spolni delikt in 8. vzgojni delikt.

Najštevilnejša obremenilna vzroka sta bila: ilegalni prehodi čez mejo (28) in podpiranje banditizma (8). Sledili so: kraje (4), klevetanje režima (3), sodelovanje z okupatorjem (3), prestajanje zaporne kazni (3), spolni delikt (2) in vzgojni delikt (1).

Tabela 3: Vrste obremenilnih materialov sodelavcev – informatorjev in agentov (1945–1950) v okraju Gornja Radgona

Leto	A m ž	B m ž	C m ž	D m ž	E m ž	F m ž	G m ž	H m ž	Skupaj m ž
1945	- 1	1 1	- -	- -	- -	- -	- -	- -	1 2
1946	1 -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	1 -
1947	1 -	2 1	- -	1 -	- -	- -	- -	- -	4 1
1948	3 3	1 -	2 -	1 -	- -	- -	- -	- -	7 3
1949	5 3	2 -	1 -	1 -	1 -	- -	1 1	1 -	12 4
1950	7 4	- -	1 -	- -	2 -	2 1	- -	- -	12 5
Skupaj	17 11	6 2	4 -	3 -	3 -	2 1	1 1	1 -	37 15

Legenda:

A – ilegalni prehod čez mejo

B – banditizem

C – kraja

D – klevetanje režima

E – sodelovanje z okupatorjem med vojno

F – prestajanje zaporne kazni

G – spolni delikt

H – vzgojni delikt

Analiza teh podatkov nam pokaže, da se je število registriranih sodelavcev, ki so jih pridobili na osnovi obremenilnih materialov, povečevalo v skupini A in B že od leta 1945 dalje, a pri ostalih šestih skupinah (C, D, E, F, G in H) pa šele od leta 1947. Zopet so prevladovali moški (37 oz. 70 %), le 16 žensk (30 %) je bilo pridobljenih na teh osnovah.

Največ moških (17) in žensk (11) je bilo vključenih iz skupine A, ki je bila zaradi bližine državne meje z Avstrijo pričakovano največja skušnjava za ljudi. Sodelavci iz te skupine so bili v večini sorodniki oseb, ki so uspešno ilegalno prešli čez mejo, se pogosteje vračali ali bili tudi pripadniki oboroženih skupin. Sodelavci iz skupin A in B so bili teritorialno iz obmejnega območja okraja proti Avstriji ter iz območij, kjer so delovale bande (Mele – Police, Hrastje Mota, Benedikt in Apaško polje).

Iz dokumentov UDV za radgonski okraj je razvidno, da je bilo registriranih še tudi 25 oseb, ki pa jim ne moremo določiti osnov, na katerih so bile vključene kot sodelavci. Tako je bilo vključenih 18 moških (72 %) in 7 žensk (28 %).

Tabela 4: C) Neopredeljeni vzroki registriranih sodelavcev – informatorjev in agentov (1945–1950) v okraju Gornja Radgona

Leto	Moški	Ženske	Skupaj
1945	-	2	2
1946	1	1	2
1947	-	-	-
1948	12	2	14
1949	-	-	-
1950	5	2	7
Skupaj	18	7	25

V radgonskem okraju je bilo v obdobju od 1945 do 1950 v UDV registriranih 170 sodelavcev (informatorji in agenti), od tega 129 moških (76 %) in 41 žensk (24 %).

Tabela 5: Rekapitulacija vseh registriranih sodelavcev – informatorji in agenti (1945–1950)

Leto	A	B	C	Skupaj
1945	5	3	2	10
1946	8	1	2	11
1947	10	6	-	16
1948	24	10	14	48
1949	16	16	-	32
1950	29	17	7	53
Skupaj	92 (54,1 %)	53 (31,1 %)	25 (14,8 %)	170 (100 %)

Legenda: A – patriotizem, B – obremenilni material, C – neopredeljeni vzroki

UDV za osebe, ki so bile vključene v ožje zveze (192 oseb), ni vodila osnov oz. vzrokov za njihovo vključitev v povezave z informatorji in agenti. Vsekakor pa je UDV previdno izbirala tudi te osebe in jih vsekakor tudi preverjala, čeprav za to ne obstojijo razpoložljivi dokumenti.

K vsem predstavljenim podatkom pa moramo prišteti še osebe, ki so bile vključene kot ožje zveze. Tako je UDV v radgonskem okraju imela registriranih 174 informatorjev in agentov ter 192 oseb kot ožje zveze le-teh oz. okoli 1,5 % vsega prebivalstva. Ob upoštevanju še poklicno zaposlenih oseb v UDV, ob pomoči Narodne milice in KNOJ-a, je bila številka nedvomno krepko višja od 1,5 % vsega prebivalstva v radgonskem okraju (popis 15. marca 1948: 28.274 prebivalcev).

S takim številom, skoraj 400 informatorjev, agentov in ožjih zvez ter ob pomoči Narodne milice in KNOJ-a, je obstoječi režim obvladoval varnostno-politično situacijo v okraju, po mnenju UDV na zadovoljivem nivoju. Radgonski okraj je bil zaradi svoje specifičnosti (obmejni okraj, izrazito kmečko okolje in ravninsko-nižinski teren) za UDV, republiko in celotno državo še posebej pomemben in zato tudi tako relativno visoka številka sodelavcev UDV.

4. Struktura sodelavcev UDV

UDV je imela svoje nepoklicne sodelavce kot informatorje, agente in ožje zveze. V okraju je bila njihova slika naslednja:

a) Sodelavci UDV (informatorji, agenti)

Med registriranimi informatorji in agenti UDV (174 oseb) je bilo 41 žensk (23 %) in 133 moških (77 %). Poklicna struktura je bila zelo pisana, saj so bili sodelavci kar 33 različnih poklicev oz. zaposlitev; moški v 30 in ženske v 10 poklicih. Največ informatorjev oz. agentov je bilo v kategoriji delavcev (23 %), sledili so uslužbenci (16 %), kmetje (9 %), neopredeljeni (7,6 %) in duhovniki (4,6 %). Podrobnejši podatki nam prikazujejo sledečo sliko: 41 delavcev (30 moških + 11 žensk), 28 uslužbencev (17 moških + 11 žensk), 16 kmetov, 8 duhovnikov, 7 trgovcev (6 moških + 1 ženska), 5 zadružnikov (4 moški + 1 ženska), 5 učiteljev (2 moška + 3 ženske), 5 kovačev, 4 pismonoše, 4 mlinarji, 4 sobarice, 3 kolarji, 3 električarji, 3 viničarji (2 moška + 1 ženska), 2 krojača, 2 žandarja, 2 zdravnika, 2 čevljarja, po 1 fotograf, dimnikar, logar, brivec-frizer, mizar, mesar, klepar, kletar, pomožni miličnik, gostilničar, strugar, pripadnik KOS in šivilja ter 7 oseb z neopredeljenim poklicem.³¹

³¹ Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931, MF Rd 001 do Rd 008.

Med 174 informatorji oz. agenti je bilo kar 28 oseb brez psevdonimov. Celo poročila, ki so jih pisali, so podpisovali s svojimi uradnimi imeni in priimki. Zakaj te osebe niso imele psevdonimov, iz dokumentov UDV ni razvidno. Psevdonimi so bili dokaj različni. Večina informatorjev je imela priimke, ki so bili dokaj pogosti v okraju (npr. Bezjak, Kovač, Kos, Kozar, Kranjc, Kolar, Kolarič, Novak, Potočnik, Toplak, Zadravec). Eden od informatorjev je imel celo dva psevdonima (Jože Knjigar in Marko Riha). Redki in netipični za to območje so bili priimki npr. Druškovič, Kocina, Komader, Kumprešani, Levstik, Martinovič, Mrak, Sovre, Španič, Tolstoj, Topolovič, Zdenčar. Nekaj informatorjev je imelo samo ime ali samo priimek (npr. Andraž, Boris, Igor, Ilonka, Janez, Janja, Jelen, Klemen, Luka, Marjan, Matej, Murko, Sonja) ali tudi npr. Cetinje, Dolar, Hrast, L 62, Prpič Mali, Ris, Sokol, Tarzan, Triglav, Varuh, Žiri Leks.

Poleg 174 informatorjev oz. agentov je bilo še 30 oseb, ki so bili t. i. neidentificirani sodelavci UDV. Tem osebam ni bilo mogoče nedvomno določiti, ali so v dokumentih omenjeni z uradnimi imeni in priimki ali s psevdonimi, kljub temu da so njihove oznake lahko eno ali drugo, a v večini le kažejo na možnost njihovih psevdonimov (npr. Gorenc, Grom, Jovo Hrastnik, Jovo Obmurski, L 65, Žika).

Vsekakor pa je nedvomno, da za nobeno od teh 30 oseb ne vemo zagotovo, kdo so, saj ni v dokumentaciji niti njihovih osebnih ali drugih podatkov, ki bi nam pomagali pri njihovi dokončni identifikaciji. Celotna mreža informatorjev je tako štela 204 osebe (174 + 30 = 204).

Vsak registrirani sodelavec UDV je bil popisan z naslednjimi podatki: priimek in ime, psevdonim, rojstni datum, kraj rojstva, očetovo in materino ime, poklic in državljanstvo, narodnost, bivališče, datum pridobitve sodelavca ter opombe. Prav v opombi je bila napisana osnova pridobitve osebe za sodelavca (patriotizem, *obremenjevalne okoliščine*) ter njegova kategorija kot sodelavca (informator, agent, rezident, konspirativno stanovanje oz. javka itd.).

Sodelavec informator ali agent je imel praviloma še svoje sodelavce, ki so bili vezani na njega z ustnim poročanjem. Posebej sta izstopala dva informatorja, gostilničar Franc Škof iz Črešnjevcev, ki je imel kar 18 ožjih zvez ter trgovec in delavec, vsak z 11 ožjimi zvezami.

Nekaj informatorjev je bilo celo istočasno tudi timska ožja zveza za drugega informatorja (npr. krojač Alojz Adanič iz Boračeve kot informator Vrečič Jovo in ožja zveza za dva informatorja).

b) Sodelavci UDV (neidentificirani; ime in priimek ali psevdonim)

Sodelavci UDV so imeli še svoje sodelavce, ki jih je UDV uradno imenovala »ožje zveze«. Iz dokumentov UDV za radgonski okraj je dokumentiranih 188 takih oseb. Ob registraciji sodelavca informatorja ali agenta je le-ta dobil še praviloma vsaj tri ožje zveze. So pa bili tudi primeri, da informatorji oz. agenti sploh niso imeli svoje ožje zveze. Ožja zveza posameznega informatorja so bili izključno njegovi sokrajani in zaposleni sodelavci, nikakor pa ne njegovi družinski člani in sorodniki. Kar 12 posameznikov iz ožje zveze je bilo vezanih na 2 informatorja, eden (gostilničar Berlan Avgust) pa celo na 3 informatorje.

c) Sodelavci UDV (ožje zveze – priimek in ime)

Od 192 oseb (»ožje zveze«) je bilo 46 žensk (24 %) ter 146 moških (76 %). Poklicna struktura oseb je bila tudi zelo pisana, kar 31 poklicev oz. zaposlitev. Moški so bili zastopani v 29 poklicih, ženske le v 11 poklicih. Največ oseb iz te kategorije sodelavcev je bilo kmetov (26,5 %), uslužbencev 16,7 %, delavcev 13,5 %, zadružnikov 8 %, trgovcev 10 % in gospodinj 5 %. Po poklicni strukturi je bila slika naslednja: Največ oseb v ožjih zvezah je bilo 51 kmetov (44 moških + 7 žensk), 32 uslužbencev (20 moških + 12 žensk), 26 delavcev (25 moških + 1 ženska), 15 zadružnikov, 10 trgovcev, 9 gospodinj, 6 gostilničarjev, 5 učiteljev, po 4 sobarice, viničarji in duhovniki, po 3 brivci-frizerji in elektrotehniki, po 2 slikarja, tesarja, mlinarja, peka in podoficirja ter po 1 krojač, poštar, pleskar, dimnikar, študent, lončar, sedlar, natakaraica, fotograf, čevljar in župan (iz Avstrije!) ter ena neopredeljena oseba.

Splošna ugotovitev za to lahko velja, da so v njej prevladovali odvisni poklici, predvsem sobarice, delavci, uslužbenci, zadružniki ter trgovci.³²

Nihče od oseb (ožje zveze) ni imel zapsanega morebitnega psevdonima, le priimek in ime, rojstne podatke, kraj rojstva, očetovo in materino ime, poklic, narodnost in državljanstvo, zakonski stan, naslov stalnega bivališča in pristojni okraj Radgona.

UDV za radgonski okraj je z zgrajeno mrežo sodelavcev in ožjih zvez vzpostavila najširšo kontrolo nad celotnim okrajem. Široka je bila paleta sodelavcev in ožjih zvez, tako po spolu, starosti in izobrazbi ter mestu svojega delovanja oz. zaposlitve. Kvantiteta poročanj sodelavcev na sedežu UDV v Gornji Radgoni je bila zelo različna, bolj aktivni z več poročili so bili agenti, predvsem iz tujine (npr. »Pirc«).

³² Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931, MF Rd 001 do Rd 008.

Ožje zveze niso pisale poročil, ampak so le ustno poročale sodelavcu, ta pa je potem poročal pisno ali na zapisnik na sedežu UDV v Gornji Radgoni.³³

Prikaz delovanja UDV v sicer kratkem zgodovinskem obdobju je poziv zgodovinarjem za raziskovanje še drugih okrajev in končno strnjeno ugotovitev za celotno slovensko ozemlje.

5. Zaključek

Organiziranost UDV oz. UDBE v okraju Gornja Radgona je bila sistematično pripravljena in izvedena do konca leta 1950, ko je imela poleg 11 profesionalcev še okoli 400 tajnih sodelavcev. Ti so bili informatorji, rezidenti, agenti in ožje zveze, ki so delovale v okraju ter tudi v Radgonskem kotu. Okraj je bil za novi komunistični režim pomemben zaradi svoje lege ob meji z Avstrijo, kjer je bila prisotnost britanskih zasedbenih sil, predvsem pa FSS (Field Security Sections = Britanska vojaška varnostna služba) kot tampon proti ilegalnim prebegom in delovanju UDV.

UDV je v okraju s svojo organiziranostjo in pomočjo KNOJ-a in NM dokaj uspešno izvajala naloge, ki jih je nadzorovala KP in tako branila sistem pred notranjimi in zunanjimi sovražniki. Pri svojem delu se je gibala UDV velikokrat tudi na robu zakonitosti ali pa zakonitost tudi zavestno kršila, a brez posledic, saj je delovala v interesu obrambe novega političnega sistema.

Viri

Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1931, MF Rd 001 do 008 (Rd je oznaka za okraj Radgona).

Literatura

Dornik Šubelj, L. (2009). *Vloga OZNE za Slovenijo pri prevzemu oblasti 1944–1946*. Doktorska disertacija. Maribor: Filozofska fakulteta.

Enciklopedija Slovenije (1992). 6. knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kraševac, V. (1985). *Zapadnodolenjski odred*. Ljubljana: Borec.

Maležič, M., Repe B. (2008). *Zgodbe krutih časov: iz zapiskov, dokumentov in spominov Matije Maležiča*. V: *Gradivo in razprave/Zgodovinski arhiv Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv.

Pirjevec, J. (2011). *Tito in tovariši*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

³³ Podatki o informatorjih in ožjih zvezah se hranijo pri avtorju in vsebujejo: ime, priimek, rojstni podatek, poklic, naslov bivališča, štev. dokumenta UDV.

I. Rihtarič: Uprava državne varnosti (UDV) v okraju Gornja Radgona 1945–1950

Pučnik, J. (ur.). (1996). *Iz arhivov slovenske politične policije*. Ljubljana: Veda.